

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Bibor Máté

Gyulaffi Lestár erdélyi emlékiró életműve

TÉZISEK

Témavezető:

Dr. Sárdi Margit CSc., egyetemi docens

Budapest, 2011

1. BEVEZETÉS

Gyulaffi Lestár nem tartozik a régi magyar irodalom alaposan földolgozott szerzői közé, pedig sem följegyzéseit, sem személyét nem felejtették el teljesen a halála után. Számos kéziratos bejegyzés bizonyítja, hogy még a 17. század végén is használták jegyzeteit. Fönmaradt írásainak nagy része a 19. század vége óta nyomtatásban is hozzáférhető. A kor kiadási gyakorlatának fogyatékoságaitól a Szabó Károly és a Szilágyi Sándor által közzétett szövegek sem mentesek: többé-kevésbé hiányosak, sok bennük a pontosításra szoruló szöveghely, írásmódjuk következetlen, ráadásul meglehetősen át is szerkesztették az eredeti szöveget. Mindennek dacára egyelőre nélkülözhetetlenek egyrészt azért, mert újabb (és pontosabb) kiadás mindeddig nem készült, főleg pedig azért, mert Szabó Károly számos mára elveszett dokumentumot is közzétett. A szélesebb olvasóközönségnek szánt, a helyesírást és a nyelvezetet többé-kevésbé a mindenkori „maihoz” igazító kiadványokban Gyulaffi Lestár írásaiból csak néhány szemelvény látott napvilágot. Irodalomtörténeti alkotások Gyulaffi Lestárt alig említik, kifejezetten vele foglalkozó tanulmányok csak a legutóbbi évtizedben jelennek meg.

2. A DISSZERTÁCIÓ FORRÁSAI

A dolgozat legfontosabb forrásai Gyulaffi Lestár ma ismert írásai, ezek nagy részének autográfja is fönmaradt. A Gyulaffi Lestár-kéziratok kisebb része a Collectio Prayana 58. és 59. kötetében, többségük egy Wenzel Gusztáv hagyatékában talált kötetes kéziratban került az Egyetemi Könyvtárba. Gyulaffi Lestár írásainak kisebb – de azért jelentős – része kései másolatból ismert, és voltak olyanok is, amelyek mára elvesztek.

Természetesen valamennyi föllelhető okleveles és történetírói forrás is bekerült a disszertációba. A dolgozat elkészítéséhez, különösen a történelmi háttér megrajzolásához, a vonatkozó szakirodalom széleskörű használatára volt szükség. (A korszakban való eligazodást *Történelmi áttekintések*, Gyulaffi Lestár életének a köztörténetbe helyezését *Időrendi áttekintés*, az egykori helyszínek azonosítását pedig a *Földrajzi nevek mai hivatalos alakját* tartalmazó jegyzék segíti.) A disszertáció végén olvasható a *Fölhasznált irodalom*, ezen belül

a *Kéziratos források*, a *Nyomtatott és nyomtatott kiadásokból használt kéziratos források* és a *Szakirodalom*.

3. GYULAFFI LESTÁR ÉLETE

A dolgozat gerincét Gyulaffi Lestár alapos – ahol csak lehetett, napokra lebontva rekonstruált – kritikai életrajza képezi. Ez egyrészt összegzi a korábbi eredményeket, másrészt tartalmazza mindazokat az adatokat, amelyeket az elmúlt években Budapesten és Kolozsváron sikerült föl kutatni. Ennek eredményeképpen számos régebbi tévedést lehetett javítani és több korábbi „fehér folt” is eltüntethető volt. Ugyanakkor néhány kérdésre csak a – remélhetőleg minél előbb folytatható – további kutatás adhat választ.

A család nevét sokféleképpen írták: Gyulafi, Gyulaffi, Gyulafy, Gyulaffy. Minthogy följegyzéseiben Gyulaffi Lestár következetesen ffi-vel írta, és sajátkezű aláírásain is így látható, a disszertációban – a címleírásokat és az idézeteket természetesen kivéve – mindvégig ez az alak szerepel.

A földrajzi nevek közül mindazok, amelyeknek van magyar nevük, a dolgozatban ebben az alakban szerepelnek. Ebből a szempontból az egykori és jelenlegi nemzetiségi arányok vagy az, hogy az adott hely valamikor egyáltalán Magyarországhoz tartozott-e, teljesen közömbös.

3.1. Az ősök és a család

Gyulaffi Lestár ősei az Árpád-kor második és az Anjou-kor első felében magas tisztségeket viseltek: akadt közöttük erdélyi vajda, királyi pohárnokmester, királyi udvarbíró és számos ispán is. A 14. század végére a család elveszítette országos jelentőségét, méltóságait. Így a 15. századra – Csobánc birtokosaként – a Gyulaffi család egyike lett a Dunántúl középnemes családjainak. A Jagellók uralkodása idején, majd a kettős királyság időszakában számos, korábban kis befolyással bíró nemes jutott nagy hatalomhoz. A magyarság 16–17. századi történelmében meghatározó szerepet játszó családok jelentős része

ekkor emelkedett föl a köznemesek közül. Bár Gyulaffi Lestár nagyapja, Gyulaffi István 1507-ben királyi táblabíró volt, és – elsősorban házasságai révén – birtokait is sikerült növelnie, ennek sem politikailag, sem gazdaságilag nem lett folytatása. A Gyulaffiak nem tartoztak az elitváltás haszonélvezői közé, sőt a török előrenyomulás következtében egyre inkább elszegényedtek, és családi várukat is csak nehezen tudták fönntartani. Gyulaffi Lestár egyik nagybátyja, Gyulaffi László viszont a törökök elleni magyarországi harcokban szerzett hírnevének köszönhetően az Erdélyi Fejedelemségben kapott tisztségeit és birtokát.

3.2. Gyermekevek

Amint az a jelen kutatásokból kiderült, Gyulaffi Lestár – az eddig számon tartott dátumnál egy évvel korábban – 1556. szeptember 20-án vagy november 2/3-án született a csobánci várban. Gyermekkorát Csobáncban, Szizligeten, Kemenden és Körmenden töltötte. Minthogy kisgyermekként (1559) elveszítette édesapját, özvegy édesanyja nevelte. Valószínűsíthető, hogy erejükhez mérten nála jóval idősebb (és már felnőtt) testvérei is támogatták, életének két döntő pillanatában azonban egyik nagybátyja, a Gyulaffi-klán akkori vezetője, a már említett Gyulaffi László (†1579) adta meg a számára szükséges segítséget. Ő a tihanyi kapitányságot és a veszprémi főkapitányságot hagyta maga mögött, amikor 1568-ban átpártolt János Zsigmondhoz. Gyulaffi László hamarosan (1571) kibékült ugyan Miksa királlyal, de már soha nem tért vissza a Magyar Királyságba. Ez persze érthető, hiszen az Erdélyi Fejedelemségben gyorsan szép pályát futott be: fejedelmi tanácsadó és a mezei hadak főkapitánya lett. Nagyon valószínű, hogy ő segítette bekerülni unokaöccsét az alsó-ausztriai tartományi iskolába.

3.3. Tanulmányok

Gyulaffi Lestár 1571. október 11-től 1574. szeptember 18-ig volt a Bécsben található *Niederösterreichische Landschaftsschule* diákja, és ezalatt a három év alatt végezte el a négyosztályos iskolát. Egyetemre azonban – elsősorban anyagi okokból – nem járhatott. Sem

testvéreinek, sem özvegy édesanyjának nem volt elegendő pénze ahhoz, hogy további tanulmányokat finanszírozzon. Aki ezt megtehetette volna, az Erdélyi Fejedelemségben nemcsak tanácsúrrá és generálissá, hanem igen gazdaggá is lett nagybátyja, az támogatását csak kapcsolati tőkéje időnkénti fölhasználására korlátozta. Gyulaffi Lestár már az alsó-ausztriai tartományi iskolát is csak nagy anyagi nehézségek árán végezhette el. Erre utal, hogy tandíjhátralékát egyik, Pápán katonáskodó bátyja zsoldjából akarták levonni. Gyulaffi Mihály azonban török-fogságban meghalt, az adósság pedig tovább halmozódott, és Gyulaffi Lestár még 1585-ben is tartozott vele. Összességében a Niederösterreichische Landschaftsschule – mai fogalmak szerint gimnázium – elvégzése megalapozta Gyulaffi Lestár humanista műveltségét. Föltételezhető, hogy ha módja lett volna egyetemre járni, nem lettek volna tanulmányi problémái, és így, felsőoktatási képzettség nélkül is biztos alapja volt az önműveléshez.

3.4. A Fejedelemség szolgálatában

3.4.1. Erdélybe kerülése

Amint az a forrásokból kikövetkeztethető, valószínűleg nem sokkal az alsó-ausztriai tartományi iskola elvégzése után, 1575 körül (biztosan 1579. május 13. előtt) Gyulaffi Lestár – minden bizonnyal pártfogó-nagybátyja hívására – az Erdélyi Fejedelemségbe ment. Gyulaffi László segítette bekerülni talán már 1574 és 1576 között Báthory István, de legkésőbb 1576 és 1579 között Báthory Kristóf gyulafehérvári udvarába. Az előbbi időpont mellett két érv szól. Egyrészt az, hogy utolsó éveiben beteges nagybátyjának még viszonylag aktívnak kellett lennie, amikor unokaöccse útját egyengette; másrészt pedig az, hogy 1571-től 1575-ig Forgách Ferenc volt a kancellár. Minthogy ő a pártfogó-nagybáty sógora volt, föltételezhető, hogy Gyulaffi Lestár még az ő hivatali ideje alatt, tehát 1574 végén vagy 1575-ben került a kancelláriára. Ott eleinte alacsonyabb, valószínűleg írnoki pozícióban dolgozhatott, ám hamarosan (biztosan 1581. május 27. előtt) titkár lett.

3.4.2. A nagyobb kancellária titkára

A jelen kutatások hozadékaként bizonyossá vált, hogy – a korábbi szakirodalom állításaival ellentétben – Gyulaffi Lestár nemcsak 1585-től 1597-ig, hanem már jóval (egy évtizeddel?) hamarabb a kancellárián dolgozott, és ott legkésőbb 1581 tavaszától titkár volt. Az is kétségtelen, hogy – legalább egy, kb. másfél éves szünettel – haláláig, tehát 1597 után még évekig az Erdélyi Fejedelemség szolgálatában állt.

Gyulaffi Lestárt titkári hivatalában Báthory Zsigmond is megtartotta, ő pedig Báthory Boldizsár, majd Báthory András fejedelemsége, Habsburg Mária Krisztierna helytartóságai, sőt még Habsburg Miksa főherceg (névleges) kormányzósága idején is tovább dolgozott az akkoriban igen sűrű uralkodóváltásoktól szinte független, állandó pozícióban. Úgy tűnik, még Mihai Viteazul országglása idején is a helyén maradhatott, azonban bizalmatlanság miatt mégsem szolgálta az Erdélyi Fejedelemség urává lett havasalföldi vajdát. Báthory Zsigmond visszatérése, majd pedig Székely Mózes és Bocskay István fejedelemsége idején viszont ismét szolgálatba állt.

Az erdélyi kancellária előbb a vajda, később pedig a fejedelem igazgatási intézménye volt. A kisebb kancellária (*cancellaria minor*) mintegy a késő középkori vajdák kancelláriájának örököseként az igazságszolgáltatáshoz kapcsolódott, és a fejedelmi tábla „irodája” lett. Élén két ítélőmester állt, külön kancellárja nem volt.

A nagyobb kancellária (*cancellaria maior*) kormányzati és közigazgatási feladatokat látott el, egyaránt hozzá tartoztak a bel- és a külügyek. A nagyobb kancellária, vagy legalábbis egy csökkentett létszámú egysége minden útjára követte a fejedelmet. Gyulaffi Lestár is részt vett ilyen utazásokon (1586, 1589). Fontos volt, hogy a nagyobb kancellária vezetője, a kancellár ne csak jó képességű legyen, de bírja a fejedelem bizalmát is. Ha kettejük viszonya megromlott, annak akár az országra nézve is súlyos következményei lehettek, de ez a kancellár számára sem volt kockázatmentes. (1594-ben és 1598-ban kivégzésre is sor került.) A kancellár közvetlen munkatársai voltak a titkárok, így Gyulaffi Lestár is. Amikor a kancellári tisztség betöltetlen volt (a tárgyalt időszakban 1601-től 1603-ig), akkor kényszerűségből a titkárok irányították a kancelláriát. Minthogy egyidejűleg legfőbb három titkárt alkalmaztak, ilyenkor valószínűleg Gyulaffi Lestár is részt vett a hivatal ügyvezetésében.

A *secretarius* szó ebben az időben nem a mai értelemben vett titkárt jelentett, hanem olyan művelt, fölkészült diplomatát, akire kényes ügyeket is rá lehetett bízni, aki okleveleket, leveleket, beszédeket fogalmazott, országos ügyekben tárgyalt, és akár külföldön is képviselte az országot. Politikai döntéseket azonban nem hozott, a fejedelem és a tanácsurak határozatait kellett végrehajtania. Államszolga volt tehát (mai fogalmak szerint főtisztviselő), igaz a legrangosabbak egyike. Bár Lengyelországban végzett diplomáciai tevékenysége miatt Gyulaffi Lestár bizonyos fokig speciális helyzetben volt, hiszen nem vehetett részt folyamatosan a nagyobb kancellária napi munkájában, természetesen „belföldi” megbízatásoknak is eleget tett. Már említett föladatai mellett időnként adózási (1583) és olykor közigazgatási (1596) ügyekben is el kellett járnia. Segítette továbbá az Erdélyi Fejedelemségbe érkező külföldi követek munkáját (1590, 1595, 1597), részt vett különféle országjáró körutakon (1585, 1589), beiktatásokon (1596), tárgyalásokon (1601, 1603) stb.

3.4.3. A lengyelországi diplomata

Az Erdélyi Fejedelemség szolgálatában Gyulaffi Lestár imént felsorolt „belföldi” feladatainál is fontosabbak voltak lengyelországi követjárásai. A források összevetésével nemrég sikerült megállapítani, hogy – a korábbi szakirodalom állításaival ellentétben – 1582-től 1596-ig nem tizenegyszer, hanem *legalább* tizenötször járt Lengyelországban. Itt a lengyel trónra igényt tartó Báthory Zsigmondot támogató pártot kellett szerveznie és lengyel feleséget találnia a fejedelem számára. (Miután Báthory Zsigmond terve megghiúsult, a korábban Lengyelország felé irányuló erdélyi diplomácia másfelé orientálódott.) Gyulaffi Lestár feladata volt az is, hogy Báthory István halála után az új lengyel uralkodótól visszakövetelje a fejedelem-király által Erdélyből Lengyelországba vitt unikornis-szarvat vagy a lengyelek által helyette följánlott harmincezer forintot. Gyulaffi Lestár jegyzeteiből kiderül, hogy az unikornis-szarv visszaadásának, illetve a helyette járó pénz kifizetésének sürgetése elsősorban gyakori útjainak ürügyéül szolgált. Fő tevékenysége, a Báthory Zsigmondot támogató párt szervezése ugyanis természetesen titkos volt.

Báthory Zsigmond húgának, Báthory Griseldisnek – aki Jan Zamoyski lengyel kancellár felesége volt –, halála (1590) után Gyulaffi Lestár intézte a hozomány

visszaszolgáltatását. Ezt az előbbihez hasonló módon ürügyül használva lehetősége nyílt arra, hogy minél többször tárgyaljon a Báthoryakat támogató Zamoyskival. A kancellárral egyeztetett arról is, hogy a Lengyelországot és az Erdélyi Fejedelemséget egyaránt fenyegető törökök ellen a két ország összehangoltan védekezzen.

Gyulaffi Lestár többször tárgyalt III. (Wasa) Zsigmond lengyel királlyal és Jagelló Anna özvegy királynéval, valamint fölszólalt a lengyel országgyűlésen is. Fontos szereplője volt annak a diplomáciai akciónak, amelynek során Báthory András számára igyekeztek megszerezni a krakkói püspökséget. Alighanem legkínosabb megbízatása az volt, amikor 1594-ben Báthory Zsigmond nevében neki kellett magyarázkodnia Zamoyskinál az Erdélyi Fejedelemség ellenzéki (török párti) főurainak kivégzése miatt. Könnyebb és kellemesebb feladat lehetett főúri (Wesselényi Ferenc & Szárkándi Anna, 1582) és királyi (III. Zsigmond & Habsburg Anna, 1592) esküvőkön képviselni a fejedelmet Krakkóban.

Volt olyan év, hogy Gyulaffi Lestár négyszer-ötször is útra kelt Lengyelországba, és volt olyan is, amikor egyetlen követjárása sem ismert. Egy különösen sürgős esetben (1590) két hét alatt megfordult, noha általában csak magára az utazásra öt-hat hetet szántak. Kint-tartózkodása általában rövid volt, azonban néhányszor (pl. 1587) hónapokig, két esetben pedig (1591–1592, 1594–1595) csaknem fél évig tartott .

3.4.4. A konyhamester

Egy 1597-ben kelt, sajnos csak kései másolatból ismert okiratból kiderül, hogy Gyulaffi Lestár nemcsak a nagyobb kancellária titkára volt, hanem (legalábbis ekkortól) a fejedelem konyhamestere is. Az oklevél szerint – a tanácsúri illetmény nem egészen felét kitevő – évi háromszázötven forintos titkári és konyhamesteri fizetéséből neki kellett rendeznie a sáfár bérét. A pénzen felül kapott két öltözet ruhát, valamint ellátást nemcsak saját maga, hanem még két fő részére. Mint konyhamesternek természetesen nem főzés volt a feladata, hanem szervezés. Ő intézte az alapanyagok beszerzését, és ellenőrizte minőségüket. Emellett beosztotta a szakácsok és a kukták munkáját, és vigyázott a konyha tisztaságára. Számon tartotta az asztalok rendjét, és azt, hogy hová mennyi és milyen étel szükséges. Az elkészült ételeket jelenlétében vették át a konyhán az asztalnokok, étkefogók és tálhordók. A

konyhamesternek ügyelnie kellett arra is, hogy a konyhába illetéktelenek ne menjenek be. „A konyha szükségére” kapott heti negyvenhét forintból neki kellett megvásárolnia mindazokat a fűszereket, gyümölcsöket és ínycségeket, amelyek az ország területén nem álltak rendelkezésre. Ha a heti, havi vagy negyedéves beszállítások nem bizonyultak elegendőnek, esetenként gabonát, lábasjószágot és halat is ebből a pénzből kellett beszereznie.

3.4.5. A visszavonultság évei és a pálya vége

1603 ősze és 1605 tavasza között Gyulaffi Lestár visszavonultan, szegényes körülmények között élt Kolozsváron. Kancelláriai titkárként lehetősége lett volna birtokszerzésre és vagyongyűjtésre, de ő nem élt vissza, tehát nem élt ezzel, így viszont állását elveszítvén szinte nyomorgott. Mindössze egyetlen általa kapott, nem éppen bőkezű, a nyikómalomfalvi részjószágról szóló adománylevelével ismert. Az ekkor már évek óta szinte folyamatosan pusztító háborúk következtében amúgy is kicsi birtoka azonban éppen a legnagyobb szükség idején aligha jövedelmezett. Gyulaffi Lestár súlyos helyzetében végül az Erdélyi Fejedelemségből immáron végleg eltávozott Báthory Zsigmondhoz fordult, de nincs nyoma annak, hogy tőle vagy bárki mástól segítséget kapott volna.

Bocskay István erdélyi fejedelemmé történő megválasztása után viszont Gyulaffi Lestár ismét szolgálatba állt. Ezt bizonyítja, hogy 1606. április 16-án ellátmányt utaltak ki számára Brassóban. Újra elfoglalt állását nem sokáig tölthette be, mert hamarosan meghalt. Utolsó fennmaradt írása 1606. június 10. körüli időpontra vonatkozik. Ez a legkésőbbi jelenleg ismert dátum, amikor még biztosan élt. Valószínű, hogy nem sokkal később halt meg, hiszen többé nem szerepel külső forrásokban, mások sem hivatkoznak rá, és följegyzései is hirtelen – úgyszólván egyik napról a másikra – maradnak abba.

3.4.6. A magánember

Gyulaffi Lestár magánélete teljesen ismeretlen, nem tudható, hogy megnősült-e, voltak-e gyermekei, mindenestre leszármazottairól nincs adat. Háznépéből csak egy

szolgájának és egy szolgálójának nevét őrizték meg külső források.

Gyulaffi Lestár erdélyi lakóhelyével kapcsolatban nyilvánvaló, hogy a nagyobb kancellária titkáráként a fejedelem székhelyén, tehát Gyulafehérváron kellett laknia. A városon, illetve a váron belül lakásának helyét eddig sem sikerült megállapítani. Már említett, nyikómalomfalvi részbirtokán álló udvarházában aligha töltött hosszabb időt, legalábbis ennek nem maradt nyoma. Úgy tűnik viszont, hogy már az 1590-es években volt Kolozsváron szállása, legkésőbb visszavonulása után pedig biztosan ott élt. Ezt igazolja, hogy 1604-re, 1605-re és 1606-ra datált följegyzéseit kifejezetten kolozsvári szemszögből írta. Egyik megjegyzéséből arra lehet következtetni, hogy lakása az egykori *Lábasház* szomszédságában, tehát a Fő tér északi során volt.

Egyelőre nem egyértelmű, hogy Gyulaffi Lestár milyen vallású volt. Ez nem csak külső forrásokban nem adatolt, de saját írásaiból sem derül ki, ami az adott korban még az Erdélyi Fejedelemségben is szokatlan. Áttekintve a bevett felekezeteket, mindegyik mellett és ellen is fölhozhatók érvek. Összességében föltételezhető, hogy Gyulaffi Lestár – az őt protestánsnak vélő korábbi véleményekkel ellentétben – a lutheri tanok által valamelyest megérintett, de a katolicizmussal nem szakító, erasmista szellemiségű humanista lehetett.

4. „MEG-ÍRTA A’ MAGA IDEJE-BÉLI ERDÉLYI DOLGOKAT”

4.1. Saját kezű kéziratok

Gyulaffi Lestár ma ismert jegyzeteinek jelentős része jelenlegi formájában 1603 őszén történt visszavonulása után készült. Velük foglalkozva nem szabad elfelejteni, hogy Szamosközy István kéziratai között maradtak fenn, tehát számára készült, vagy legalábbis rendelkezésére bocsátott kivonatok, másolatok. (Természetesen a dolog fordítva is megfogalmazható: Gyulaffi Lestár kéziratai közül azok maradtak fenn, amelyek bekerültek Szamosközy gyűjteményébe.) Közülük többen is olvashatók kifejezetten Szamosközynek szóló megjegyzések, vagy éppen Szamosközy észrevételei, így föltételezhető, hogy Gyulaffi Lestár nem csak vele együttműködve, hanem esetenként kifejezetten az ő kérésére végezte ezt a munkáját. Nem zárható ki az sem, hogy ezekben az években – az egyébként szintén

szűkösen élő – Szamosközy valamilyen formában esetleg honorálta Gyulaffi Lestárt, így segítve a nehéz helyzetbe került egykori secretariust.

Saját följegyzései közé Gyulaffi Lestár számos korabeli oklevelet, levelet és beszédet is besorolt, lehetőleg eredetiben, ha ez nem volt lehetséges, akkor másolatban. Különösen érdekesek az ezekhez fűzött kommentárjai. Itt említendő, hogy a kéziratok rendszeres papírológiai vizsgálata még nem történt meg, de a tervezett szövegkiadás munkálatai közepette remélhetőleg sor kerülhet erre is. Előzetes szondázás alapján annyi már most elmondható, hogy a papírok jelentős része erdélyi, akad azonban közöttük lengyel eredetű is. Végigtekintve az igen kevés javítást tartalmazó kéziratokon, érdemes sorra venni azok típusait.

Annales, illetve *Excerpták* címen Gyulaffi Lestár vegyes történelmi eseményeket sorol föl, többé-kevésbé kronologikus rendben, latinul. Föltételezhető, hogy ez – bár nem képez egyetlen fizikai egységet – olvasmányai kijegyzetelése során keletkezett jegyzetek részleges egybemácsolása eredményeként jött létre.

Gyulaffi Lestár jegyzetei között van néhány hosszabb, önállóan is tekinthető szövegegység, ezek rendszerint valamilyen történelmi eseményt tárgyalnak részletesen, illetve annak hátterét világítják meg. Ilyen például *Az székelységnek Bocskay mellé való állásának bizonyos eredeti*, amely modern kiadásban is hozzáférhető. Ugyanez mondható el a témája miatt különleges, az 1590-es bécsi földrengés pusztítását taglaló beszámolóról is.

A harmadik csoportba tartoznak azok a rövidebb jegyzetek, amelyek diplomáciai leveleket, illetve szónoklatokat kommentálnak. (Ezek közül bőséges válogatás szerepel a disszertációban.)

Az utolsó csoportba olyan önálló, rövid jegyzetek tartoznak, amelyek nem sorolhatóak a többibe. Ilyen például egy pestis elleni gyógyszer-recept vagy Gyulaffi Lestár könyvbejegyzéseinek azon csoportja, amely nem szorosán vett széljegyzet. Például az egyik, nemrég azonosított kötete hátsó előzékének repülőlapjára Gyulaffi Lestár a Konstantinápoly elfoglalásáról, illetve a mohácsi csatáról szóló, a két eseményt mintegy párhuzamba állító jegyzetet írt.

4.2. Másolatban fennmaradt szövegek

Körülbelül harminc olyan hosszabb-rövidebb szöveg köthető Gyulaffi Lestárhoz, amelyek csak kései másolatból ismertek. Ez utóbbiak mindegyikét a 18. és 19. század fordulóján készült, Szabó Károly által *gr. Bánfi-codex*-nek nevezett kötetes kézirat őrizte meg. Maga a dokumentum megsemmisült vagy lappang, de szerencsére a Gyulaffi Lestárra vonatkozó anyag nagy részét Szabó Károly 1881-ben kiadta. (Mindössze két Zamoyskinak, és egy ismeretlennek szóló, Gyulaffi Lestár által írott levelet nem tett közzé belőle.) E másolatban fennmaradt dokumentumok között akad diplomáciai levél, fizetési folyamodvány és meghagyás, jótállás, megbízólevél, szónoklat és vers egyaránt. A mai olvasó számára talán az előbbieket között megbúvó nyolc magánlevél a legérdekesebb, mert megsejtetnek valamit Gyulaffi Lestár rokoni és baráti kapcsolataiból. Például Vásárhelyi Bálint „mint bizott uramat barátomat” hívta meg Kolozsváron tartandó lakodalmára. Gyulaffi Lestár műveltsége, gondolkozása szempontjából igen fontosak egyik unokaöccsének, Gyulaffi Mihálynak hozzá intézett levelei és Gyulaffi Lestárnak a másodikra írott válasza. Csáktornyai Mátyás leveleiből kitűnik, hogy pártfogójának nevezte Gyulaffi Lestárt, és rábízta könyvének sorsát. Figyelmébe ajánlotta Hunyadi Ferencnek, Báthory Zsigmond orvosának verseit is, amelyeket megküldött neki. Ez utóbbiakat Aszalai Mátyás levélben kérte kölcsön Gyulaffi Lestártól. Innen ismert Gyulaffi Lestár Keresztúri Györgynek írott, a vallonokról szóló, illetve volt kocsisával kapcsolatban a paratéji/baráthelyi szászoknak küldött levele is.

4.3. Utalásokból ismert szövegek

Gyulaffi Lestárnak voltak olyan írásai, amelyek eredeti formájukban nem maradtak ugyan fenn, de tartalmuk ismert. Ide tartoznak Szamosközy történeti műveinek, Baranyai Decsi János *Kommentárjainak*, Bethlen Farkas *Historiájának* és Bod Péter Gyulaffi Lestárról szóló szócikkének azon részei, amelyeket ők kisebb-nagyobb változtatásokkal Gyulaffi Lestártól vettek át.

4.4. A napló és az „elveszett” Mű

Ami Gyulaffi Lestárnak csak hírből ismert műveit illeti, ezekről 18. századi említések szólnak. Benkő József, Bod Péter, Haner György, Horányi Elek és Johann Seivert (részben egymástól átvéve az adatokat) egyaránt azt állítja, hogy Gyulaffi Lestár – Bod szavait idézve – „Meg-írta a’ maga ideje-béli Erdélyi dolgokat”. Közülük többen úgy tudják, hogy műve latin nyelvű volt. Ilyen mű – és egyáltalán: *semmilyen* Műnek nevezhető alkotás – Gyulaffi Lestártól ma nem ismert. Sőt, az újabb kutatások megerősítik Szabó Károly kétségeit, hogy létezett-e ilyen egyáltalán.

Gyulaffi Lestár-kéziratai az imént felsorolt tudósok közül csak egynek voltak: egyedül Benkőről feltételezhető, hogy – talán csak másolatban – megvolt neki Gyulaffi Lestár naplója. Ez azonban 1849 januárjában Nagyenyeden a várossal együtt elpusztult. Benkő Gyulaffi Lestárnak csak naplóját említi, egyéb műveit nem. Tehát ha a napló elégett is Enyeden, a latin nyelvű történeti munka másutt fönmaradhatott volna. A Gyulaffi Lestár történeti művével kapcsolatos kételyeket tovább erősíti, hogy arról sem kortárs, sem 17. századi említés nincsen. Baranyai Decsi, Bethlen és Szamosközy egyaránt hivatkozik Gyulaffi Lestárra. Baranyai Decsi és Szamosközy közvetlen kapcsolatban állhatott vele, szóbeli értesüléseket is kaphattak tőle, a másfél generációval Gyulaffi Lestár halála után született Bethlen csak följegyzéseit használhatta. Viszont egyikük sem szól Gyulaffi Lestár történeti művéről, amelynek semmilyen más nyoma sincs. Egykori léte tehát nagyon kétséges. Az viszont bizonyos, hogy Gyulaffi Lestár vezetett naplót, még ha ez mára elpusztult is. Maga is említi, és följegyzéseiből is az következik, hogy – amint ezt most sikerült megállapítani – az *Ephemerides* többek, állításával ellentétben, nem Gyulaffi Lestár elveszett (vagy inkább sosem volt) művének címe, hanem egyszerűen a naplója. Benkő József arról tudósít Bethlen Farkas *Históriájának* V. kötetéhez írott bevezetőjében, hogy Gyulaffi Lestár naplója magyar nyelvű volt, és elsősorban gazdasági ügyekről, illetve hivatali tevékenységéről szólt. Egy diplomáciai és konyhamesteri feladatokat is ellátó kancelláriai titkár esetében ez a tematika természetes. Ami a napló nyelvét illeti, Gyulaffi Lestár írásaira általában véve is az jellemző, hogy az egyes szövegeken, mondatokon, olykor nyelvtani szerkezeteken belül váltakozva, illetve keverten írt magyarul és latinul. Úgy tűnik, hogy följegyzéseit Gyulaffi Lestár alapjában véve magyarul írta. Amikor azonban bármilyen nyelvi problémája támadt, például

az adott fogalomra hamarjában nem talált magyar szót, akkor azonnal latinra váltott. Az oklevelek, levelek és beszédek nagy része természetesen teljesen latin nyelvű.

Hogy Gyulaffi Lestár naplója milyen lehetett, arról ma ismert töredékei tájékoztatnak. Ezek sajnos nem eredeti formájukban maradtak fenn, hanem egyéb följegyzései közé sajátkezűleg bemásolva. Lehetséges, hogy Gyulaffi Lestár nem teljes terjedelmükben, hanem csak kivonatosan idézte őket, de a szöveg még ezzel számolva is igen száraznak tűnik. Azonban tulajdonképpen természetes, hogy egy több mint négyszáz éve élt főtisztviselő naplója nem fogható Márai, Nagy László, Radnóti vagy éppen Széchenyi nagyszerű naplójához. Inkább az az érdekes, hogy Gyulaffi Lestár egyáltalán vezetett naplót, hiszen a 16. században, különösen a Kárpát-medencében ez meglehetősen ritka volt. A Gyulaffi Lestár által saját följegyzései közé beillesztett naplórészleteket olykor nehéz megkülönböztetni a konkrét dátumokhoz kötött történelmi följegyzésektől. Annál is inkább, mert föltehetően ez utóbbiak készítéséhez is fölhasználta naplójegyzeteit.

Gyulaffi Lestár ma ismert írásait (följegyzéseket, jegyzeteket, napló- és levelezéstöredéket) áttekintve kitűnik egyrészt azok sokfélesége, másrészt az, hogy mi sem áll távolabb tőlük, mint az, hogy egy nagyobb mű részei legyenek. Éppen ezért kell a szokottnál is nagyobb óvatossággal használni azokat a régebbi kiadásokat, amelyek (nem csak Gyulaffi Lestár esetében) átszerkesztve közlik a szöveget, úgy, hogy abból akár szándékuk ellenére szinte – valójában soha nem létezett – műveket konstruáltak.

5. „NAGY TUDOMÁNYU JÓ HAZA-FIJA”

Gyulaffi Lestár Hérodotosztól Bodinig ívelő műveltségének és a fejedelmi kancellárián létrejött humanista körhöz fűződő viszonyának földerítése, illetve a Gyulaffi Lestár körül kialakult kör föl kutatása a jövőben elvégzendő feladat. Bár Gyulaffi Lestár könyvtárának eddig csak kis része föltárt, az ebből ismert bibliográfiai egységek számát máris sikerült megtöbbszörözni. Könyvtára rekonstruálásával párhuzamosan lesz elvégezhető könyvbejegyzéseinek elemzése is. Gyulaffi Lestár műveltségéről néhány dolog már előzetesen is megállapítható. Így például az, hogy Gyulaffi Lestár följegyzéseiben egyetlen görög szó nincs, pedig évekig tanulta ezt a nyelvet. A bécsi diákoskodás dacára német

szövegrészek sincsenek jegyzeteiben, legföljebb egy-egy németből rontott magyar szó szerepel írásaiban. Annál inkább szemet szúr egy lengyel közmondás, amely ma is ismert ugyan, de amelyet a 19. század óta nemigen használnak.

Gyulaffi Lestár latin nyelvű szövegeivel, amelyek fennmaradt írásainak kb. 45%-t teszik ki, érdemes lenne foglalkoznia egy neolatin filológusnak is, egyrészt azért, mert sajátosan keveredik bennük a humanista és a hivatali latinság, másrészt pedig azért, mert elég bőséges (mintegy 190.000 leütésnyi terjedelmű) corpus. Gyulaffi Lestár természetesen kifogástalanul tud latinul, időnként még az e tekintetben *nem* szakember számára is úgy tűnik, mintha – legalábbis hivatalos ügyekben – latinul gondolkodna. Ha bármilyen problémája támad az adott dolog magyar nyelven történő megfogalmazásával (sőt gyakran látható ok nélkül is), azonnal latinra vált. Kevert szöveg esetében jellemző rá a latin szavak magyarul történő ragozása, de időnként előfordul ezek ellenkezője is. Ugyanakkor – amennyire ez egy *nem* (neo)latinista számára megítélhető – latinságának stílusa nem különösebben kiemelkedő. Ez főként azon beszédeinél válik nyilvánvalóvá, amelyeket rögtönözve, egyedül, tehát másokkal történő egyeztetés nélkül kellett megírnia. Az egyik ilyenre Szamosközy ráírta, hogy Kovacsóczy Farkas stílusában készült. Egy esetleges későbbi vizsgálatnak éppen az lehet az egyik hozadéka, hogy megmutathatja a stilisztának is kiváló padovások, például Kovacsóczy hatását, az egyetemet nem végzett, műveltségüket jelentős részben autodidaktaként szerző „második vonal” tagjaira, például Gyulaffi Lestárra.

Gyulaffi Lestár magyar nyelvű szövegei nyelvészeti-stilisztikai szempontból is érdekesek. Nem lenne fölösleges nyelvész kollégáknak foglalkozniuk vele, különösen azért, mert még e tekintetben nem különösebben képzett szemmel is észrevehető, hogy sajátosan keveredik bennük a (nyugat-)dunántúli és az erdélyi nyelvjárás. (A magyar nyelvű szövegrészek egyébként nagyon ízesek, többségük nem csak érdekes, hanem kifejezetten kellemes olvasmány is.)

6. ÖSSZEGZÉS

A Gyulaffi Lestár-hagyaték emlékirás-történetileg is jelentős forrás, amelynek nagy része az Erdélyi Fejedelemség kül- és belpolitikájával foglalkozik. Emellett megemlékezik

kortársairól, és megörökít természeti jelenségeket is. Jelen kutatások eredménye Gyulaffi Lestár olyan részletes életrajza, amilyen ebben a korban élő, *nem* főrangú magyarról valószínűleg még nem készült. A biográfiában lényeges változás nem remélhető, az viszont várható, hogy Gyulaffi Lestár följegyzései kritikai kiadásának előkészítése során számos apró részlet a helyére kerül majd. (Sajnos a szövegközlés előkészítése a jelenlegi előírások értelmében nem lehetett része a disszertációnak.) Bár *ez* a dolgozat elsősorban egy 16. századi, nem különösebben tehetős, másodvonal-beli értelmiségi portréját igyekezett megrajzolni, az kétségtelen, hogy Gyulaffi Lestárt igazán érdekessé az írásai teszik. Világi értelmiségiből, erdélyi kancelláriai titkárból ugyanis számos akadt, de ilyen terjedelmű és változatosságú, jórészt magyar nyelvű, sajátkezű kéziratgyűttes ebből a korból alig maradt fenn.